

Arhivski objekti na području Bosne i Hercegovine: stanje i perspektive

AZEM KOŽAR, PROF. DR.

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Dr. Tihomila Markovića 1,75 000 Tuzla, Bosna i Hercegovina
e-mail: kozar.azem@bih.net.ba

Archival Objects in Bosnia and Herzegovina: (Current) State and Prospects

ABSTRACT

This paper discusses the state of archival space (buildings) in Bosnia and Herzegovina from several aspects: quantity (area), the functionality, benefits of location, building characteristics, equipment of appropriate archival equipment to accommodate archival material stored in archives and other characteristics. It analyzes the state of affairs in year 1991, given certain changes in time of war 1992. to 1995., and especially the state of archival space at end of 2011., in terms of needs and opportunities. In the end, the archive plans and their founders designated the perspective of satisfying the needs of archival institutions to appropriate archive facilities. It analyzes how the society acts towards this issue of archival profession, which, according to what is now known, is not at the appropriate level.

Oggetti archivistici in Bosnia-Herzegovina: stato (corrente) e prospettive

SINTESI

L'articolo tratta dello stato degli spazi archivistici (edifici) in Bosnia-Herzegovina sotto svariati aspetti: quantità (area), funzionalità, vantaggi della localizzazione, caratteristiche edilizie, equipaggiamento di appropriate attrezzature per la gestione del materiale archivistico conservato negli archivi ed altre caratteristiche. Viene analizzata la situazione nel 1991, i cambiamenti avvenuti nel periodo bellico dal 1992 al 1995, ed in particolare lo stato dello spazio archivistico alla fine del 2011 in termini di necessità ed opportunità. Alla fine i progetti archivistici ed i loro fondatori hanno disegnato la prospettiva dei bisogni delle istituzioni archivistiche ad appropriato materiale. Si analizza il modo in cui la società agisce verso questa problematica della professione archivistica che, stando a ciò che è noto, non è ad un livello appropriato.

Arhivski objekti v Bosni in Hercegovini: sedanje stanje in obeti

IZVLEČEK

Avtor v izvlečku obravnava stanje arhivskih objektov v Bosni in Hercegovini z različnih stališč: številčnost (področje), funkcionalnost, prednost lokacije, karakteristike zgradb, primernost arhivske opreme za hrambo arhivskega gradiva in druge značilnosti. Avtor analizira stanje leta 1991, spremenbe, ki so nastale kot posledica vojne med leti 1992 in 1995 ter posebej stanje arhivskih objektov leta 2011 s stališča potreb in možnosti. Ob koncu so na osnovi načrtov arhivov ter njihovih snovalcev nakazane možnosti zadovoljevanja potreb arhivskih ustanov glede na arhivske prostore. Analiziran je tudi odnos družbe do tega perečega vprašanja arhivske stroke, ki ni na primernem nivoju, glede na do sedaj znano stanje.

Arhivski objekti na području Bosne i Hercegovine: stanje i perspektive

APSTRAKT

U radu se govori o stanju arhivskog prostora (objekata) na području Bosne i Hercegovine sa više aspekata: kvantiteta (površine), funkcionalnosti, lokacijskih pogodnosti, građevinskih osobenosti, opremljenosti odgovarajućom arhivskom opremom za smještaj u arhivima pohranjene arhivske građe i o drugim osobenostima. Analizira se stanje sa 1991. godinom, daju određene promjene nastale u vrijeme rata 1992.-1995., te posebno stanje arhivskog prostora na kraju 2011. godine, sve sa aspekta potreba i mogućnosti. Na kraju su, prema planovima arhiva i njihovih osnivača, naznačene perspektive zadovoljenja potreba arhivskih ustanova za odgovarajućim arhivskim prostorom. Analizira se i odnos društva prema ovom akutnom pitanju arhivske struke, koji, po onome što je do sada poznato, nije na odgovarajućem nivou.

1. Opće napomene

Postojanje odgovarajućeg arhivskog prostora od bitnog je uticaja na cjelokupnu arhivsku djelatnost svake zemlje. Ovo pitanje je u svijetu rješavano na različite načine: odredbama arhivskog zakonodavstva, donošenjem posebnih arhivističkih standarda za gradnju arhivskih objekata itd. U osnovi svega toga je potreba da arhivski objekti treba da ispunjavaju osim općih i neke posebne zahtjeve, koji se najčešće svode na slijedeća pitanja: izbor lokacije za gradnju objekta, osobnosti izgradnje objekta i unutrašnja funkcionalnost objekta¹.

Svako od ovih pitanja (kriterija) za izgradnju ili namjensku adaptaciju arhivskih objekata, zahtijeva posebnu elaboraciju, što prevazilazi okvire ovoga rada. Umjesto toga naznačimo činjenicu da je u svijetu izgrađen veliki broj arhivskih objekata, mada je znatno više onih koji su namjenski adaptirani za potrebe arhiva, što je, najčešće, odraz nivoa ekonomske razvijenosti jedne zemlje, ali i njene kulturne (arhivske) tradicije. Arhivska tradicija ove vrste je najprisutnija u razvijenim zemljama Evrope, dok je na jugoslavenskom prostoru znatno zaostajala. Između ostalog u Bosni i Hercegovini nije izgrađen ni jedan namjenski arhivski objekat (osim objekta u Brčkom o čemu će kasnije biti više riječi), a izvršene su namjenske adaptacije više arhivskih prostora².

Arhivska služba na području Bosne i Hercegovine ustrojena je relativno kasno, tačnije tek nakon Drugog svjetskog rata, osnivanjem Državnog arhiva Bosne i Hercegovine u Sarajevu 1947. godine, a potom i mrežom regionalnih arhiva sa sjedištima u Sarajevu (1948.), Banjaluci (1953.), Mostaru (1954.), Travniku (1954.), Tuzli (1954.), te u Bihaću (1982.) i Foči (1983.). Tako je arhivsku mrežu do kraja 1991. godine činio: jedan državni (republički) i osam regionalnih arhiva. To, pak, ne znači da na području Bosne i Hercegovine u minulom sistemu do uspostave socijalističke Jugoslavije 1945. godine, nisu postojali vidovi protoka, odlaganja i čuvanja službenih dokumenata u osmanskome, austrougarskom i monarhističko-jugoslovenskom razdoblju. Svakako da su postojali, tako da su dokumenta osmanske provinijencije pohranjivana u ejaletske/vilajetske uprave³ i vjerske institucije (Gazi Husref-begova biblioteka u Sarajevu koja funkcioniše od 1537., potom u 1544. formiranom „Arhivu redodržave Bosne srebrene“ itd.). U vrijeme austrougarske uprave funkciju arhiva je dijelom obavljao Zemaljski muzej u Sarajevu (osnovan 1888.)⁴, a u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.) su administrativna akta pohranjivana pri oblastima (kujih je do 1929. godine na području Bosne i Hercegovine bilo šest) i pri Pokrajinskoj upravi za Bosnu i Hercegovinu (do njenog ukidanja 1924.), da bi nakon formiranja banovina 1929. godine, arhivska građa bila odlagana u središtima banovina (za Bosnu i Hercegovinu to su bila: Sarajevo - za Drinsku banovinu, Banjaluka - za Vrbasku banovinu, Cetinje - za Zetsku banovinu i Split - za Primorsku banovinu). Međutim, sve su to bila ad-hoc rješenja, bez kompleksne zakonske uređenosti, i služila su uglavnom potrebama organa vlasti. Kompleksna arhivska služba (arhivi kao ustanove, arhivska mreža, arhivski zakoni i sl.) nije postojala. Isto tako, što je za predmet ovoga rada veoma važno, nisu postojali ni odgovarajući arhivski objekti, već je registraturna građa organa vlasti odlagana u priručnim, uglavnom neuslovnim objektima. Zbog svega toga rasprava o arhivskim objektima u Bosni i Hercegovini, neminovno počinje institucionalizacijom arhivske djelatnosti, tj. od osnivanja prvog arhiva 1947. pa do danas⁵.

1. Veliki doprinos validnoj stručnoj raspravi o pitanjima koja se tiču izgradnje i opremljenosti arhivskih objekata dao je *Arhivski centar za stručna i tehnička pitanja arhiva*, osnovan pri Pokrajinskom arhivu Maribor 1979. godine, koji je organizirao godišnja međunarodna arhivska savjetovanja, sa kojih su radovi objavljivani u časopisu „Sodobni arhivi“ (od broja 1 do broja 25). Odlučujući stručni i naučni doprinos u njegovom radu dali su arhivisti Pokrajinskog arhiva Maribor, na čelu sa direktorima: Peterom P. Klasincem, a potom i Miroslavom Novakom. U svemu tome aktivno su participirali i tim znanjima se koristili arhivisti sa područja SFR Jugoslavije, pa otuda i iz Bosne i Hercegovine.

2. Primjera radi navedimo da je u Francuskoj do 1918. godine izgrađeno 38 arhivskih objekata, potom između dva svjetska rata još 23, a nakon 1945. na desetine arhivskih objekata. Na prostoru bivše SFR Jugoslavije nove arhivske zgrade izgrađene su u Skoplju (1969.), Beogradu (1973.), Novoj Gorici (1988.), a adaptirane su zgrade arhiva u Zagrebu, Ljubljani, Zadru, Rijeci, Kotoru i dr. Karakteristično je da su nakon Drugog svjetskog rata mnogi vojni objekti (u Njemačkoj i drugdje) korišteni za arhive, a ta praksa se ponavlja i u Bosni i Hercegovini nakon okončanja rata 1995. godine. Azem KOŽAR - Ivan BALTA, *Pomoćne historijske znanosti i arhivistika*, Tuzla 2004, str. 202–204.

3. Do osnivanja Arhiva Bosne i Hercegovine 1947., sačuvan je Vilajetski arhiv, koji je posjedovao arhivsku građu iz vremena osmanske uprave (1463.-1878.), a koji je ubrzo predat na čuvanje i istraživanje novoosnovanom Orjentalnom institutu Bosne i Hercegovine 1949. godine. U regionalnim arhivima su ostale zbirke orjentalnih rukopisa uglavnom lokalnog (regionalnog) karaktera.

4. U vrijeme austrougarske vladavine (1878.-1918.) učinjena su dva bezuspješna pokušaja da se formira Arhiv Bosne i Hercegovine: 1909. i 1914. godine. Više o tome vidi: Ferdo HAUPTMANN, *Pokušaj osnivanja Zemaljskog arhiva za Bosnu i Hercegovinu pred Prvi svjetski rat*, „Glasnik arhiva i DAR BiH“, 1968/1969, br.8/9, str. 9-14.

5. Azem KOŽAR, *Pedeset godina arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine (1947.- 1997.)*, „Sodobni arhivi“, 1998, broj 20, str.

U razvoju arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine je uobičajeno razlikovati tri etape: prva, od osnivanja Arhiva Bosne i Hercegovine 1947. pa do kraja 1991. godine, druga (ratna) etapa u vrijeme ratnih zbivanja 1992.-1995., i treća, od uspostave Dejtonskog mira, tačnije od početka 1996. do današnjih dana. Svaka od ovih etapa ima svoje osobenosti razvoja sa aspekta svih važnijih pitanja arhivske struke, pa otuda i po pitanjima stanja, količine (površine), funkcionalnosti i opremljenosti arhivskog prostora⁶.

2. Stanje arhivskog prostora do kraja 1991. godine

Nedostatak radnog i spremišnog prostora, koji je bio, i ostao, limitirajući faktor razvoja arhivske djelatnosti, pratio je rad svih arhivskih ustanova u Bosni i Hercegovini ali i na području cijele SFR Jugoslavije, koja je postojala od 1945. do disolucije krajem 1991. godine. Međutim, u mnogo čemu specifična historijska prošlost njenih federalnih jedinica (republika, kao i pokrajina), kao historijski zasebnih područja, uticala je na različit nivo razvijenosti arhivske djelatnosti u njima, tako da sve arhivske službe nisu bile podjednako razvijene, odnosno opterećene određenim nedostatcima. Iz *Tabele 1* se prema parametrima prostora, količine arhivske građe i broja registratura i registraturne građe, mogu, bar unekoliko, uvidjeti neke sličnosti i razlike u dometima arhivskih službi republika i pokrajina bivše SFRJ.

Tabela 1. Pregled stanja arhivskog prostora, količine arhivske građe i broja registratura na području SFR Jugoslavije 1989. godine⁷

Red. br.	Federacija Republika Pokrajina	Radni i spremišni prostor	Broj arhivskih fondova i zbirki u arhivima u metrima dužnim (m ¹)		Broj registratura sa procjenom količine građe u metrima dužnim (m ¹)	
			na papiru	fono-zapisa	broj registratura	metara dužnih građe
1.	Arhiv Jugoslavije	4.500	10.000	336	600	68.200
2.	Bosna i Hercegovine	6.677	24.200	2.645	8.200	354.000
3.	Crna Gora	3.996	6.000	983	1.009	30.200
4.	Hrvatska	30.991	69.037	7.149	15.119	402.436
5.	Makedonija	12.859	8.044	4.457	5.198	230.000
6.	Slovenija	10.600	33.530	6.010	5.948	150.000
7.	Srbija	12.780	38.640	8.827	11.500	940.000
8.	Kosovo	11.000	6.089	930	1.998	117.250
9.	Vojvodina	10.200	35.138	5.440	6.500	474.232
UKUPNO		106.603	230.776	36.777	56.072	2.766.318

Naznačeni podaci, očividno, potvrđuju postojanje različitih nivoa razvijenosti arhivskih službi republika i pokrajina, a kada bi se komparacija vršila sa podacima razvijenih arhivskih službi nekih evropskih zemalja iz tog perioda, postalo bi još uočljivije njihovo zaostajanje u razvoju.

U isto vrijeme u arhivima Jugoslavije je postojalo 86 arhivskih ustanova: Federacija 1, Bosna i

389-403.

6. Ovaj prilog je sačinjen na osnovu podataka iz Upitnika koje su autoru dostavili kolege iz svih bosanskohercegovačkih arhiva, koji su na taj način participirali u izradi ovoga priloga, na čemu im se, kao i direktorima arhiva koji su im to omogućili, kolegijalno zahvaljujem.

7. Matko KOVAČEVIĆ, *Statusna pitanja arhivske službe SFRJ*, „Glasnik arhiva i DAR BiH“, 1989, br. 29, str. 81-98.

Hercegovina 9, Crna Gora 5, Makedonija 11, Hrvatska 13, Slovenija 7, Srbija 18, Vojvodina 10, Kosovo 12, od čega su gotovo sve bile u statusu organizacija udruženog rada (ukupno 73), a samo 3 (po jedna u Federaciji, Makedoniji i Sloveniji) u statusu organizacija uprave⁸.

Kada se naznačeni u *Tabeli 1* iznijeti parametri međusobno kompariraju, onda se neminovno dolazi do zaključka da je pitanje arhivskog prostora bilo veoma akutno na cjelokupnom jugoslavenskom prostoru. Ove tvrdnje bi još ubjedljivije potvrdili podaci o funkcionalnosti (kakvoći) tog prostora (uglavnom je to bio nenamjenski prostor), lokacijskoj nepogodnosti i tehničkoj neopremljenosti. Tu sliku stanja djelatnosti upotpunjuju i naznačeni (uopćeni) podaci o kadrovskoj ekipiranosti arhivske službe. Međutim, to su teme za sebe, ovdje je bio cilj da se prije elaboracije stanja arhivskog prostora na području Bosne i Hercegovine, naprave neke neophodne usporedbe na području cijele bivše SFRJ, kako bi suština ove teme bila što jasnija stručnoj i široj javnosti⁹.

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. stoljeća, arhivska služba Bosne i Hercegovine se nalazila u fazi uspona u svim segmentima rada, pa i na planu poboljšanja stanja arhivskog prostora i arhivske opreme. Povećan je broj radnog a posebno spremišnog prostora, stvarani su postepeno uvjeti (posebno u nekim arhivima) za unapređenje stručnog rada (preuzimanje sve većeg broja arhivskih fondova i zbirki), kao i razvijanjem sadržaja kulturno-obrazovne djelatnosti arhiva (biblioteke, čitaonice, izložbe, predavanja i sl.). To je, bez sumnje, bio rezultat timskog i entuzijatskog rada u arhivskoj službi Bosne i Hercegovine, kada su u uslovima usaglašene i kompletirane normativne regulative, Arhiv Bosne i Hercegovine i Društvo arhivskih radnika Bosne i Hercegovine (a jedno vrijeme i Arhivski savjet Bosne i Hercegovine), zajedno sa arhivskim kolektivima, radili uporno, entuzijatski i nadasve sinergijski. Dometi stanja 1991. godine iskazani su u slijedećoj tabeli.

8. Matko KOVAČEVIĆ, *Statusna pitanja*, p. 93. U to vrijeme (istraživanja se odnose na kraj 1988.), u arhivima SFRJ je radilo ukupno 1. 650 radnika, od čega je bilo 48 magistara i doktora nauka (3%), sa VSS 658 (40%), sa VS 156 (10%), sa SSS 598 (36%) i sa NS 238 (14%). Matko KOVAČEVIĆ, *Statusna pitanja*, st. 98.

9. Ovdje treba istaći činjenicu da su ovi podaci u toku narednih godina (1989.-1991.), promijenjeni, što će se vidjeti i na primjeru Bosne i Hercegovine, pa su ovdje dati kao indikativni, jer istraživanja ove vrste za jugoslavenske arhive zaključno sa 1991. godinom nisu urađena.

Tabela 2. Pregled strukture arhivskog prostora u arhivima Bosne i Hercegovine 1991¹⁰

Red. broj	ARHIV	RADNI I SPREMIŠNI PROSTOR U METRIMA KVADRATNIM (m ²)					
		radni prostor	spremišni - depoi	sala za predav. izložbe i čitaon.	biblioteka sa spremiš.	ostalo	SVEGA
1.	Arhiv Bosne i Hercegovine	247,18	2.035	57,50	91,50	267,18	2.698,36
2.	Arhiv Banjaluka	197,70	930,62	68,40	91,74	397,82	1.686,28
3.	Arhiv Bihać	128	300	-	-	24	452
4.	Arhiv Doboj	78	262	-	-	39	379
5.	Arhiv Foča	44	400	-	20	3	467
6.	Arhiv Mostar	150	400	-	-	40	590
7.	Arhiv Sarajevo	392	2.102	125	84	289	2.992
8.	Arhiv Travnik	156	920	-	16	88	1.180
9.	Arhiv Tuzla	165	432,4	50	50	66	763,4
UKUPNO	broj	1.557,88	7.782,02	300,9	353,24	1.214	11.208,04
	%	13,90%	69,43%	2,69%	3,15%	10,83%	100%

Iako je istraživanjima obuhvaćeno stanje zaključno sa 1990. godinom, koje je ostalo istovjetno do kraja 1991. godine, evidentno je da je arhivski prostor u toku od oko dvije godine gotovo udvostručen (sa 6.677 m² na kraju 1988. godine, na 11.208 m² 1990. godine). U tom periodu je najznačajnije povećanje imao Arhiv u Tuzli, koji je 1990. godine uselio u namjenski adaptiran (i dograđen) objekat, ukupne površine 763,4 m² (umjesto dotadašnjih 158 m² neuslovnog prostora)¹¹, ali su adaptacije, dogradnje i druga poboljšanja i proširenja prostora imali i neki drugi arhivi (Arhiv BiH, Istorijski arhiv u Sarajevu i dr.).

I pored značajnog poboljšanja arhivskog prostora u zadnjim godinama prve faze u razvoju arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine, time nisu zadovoljene postojeće potrebe: niti u odnosu na potrebe arhivskog prostora u skladu sa arhivskim standardima a u odnosu na u arhivima preuzetu arhivsku građu, niti sa aspekta potreba za preuzimanjem u arhive sazrele arhivske građe (starije od 30 godina). Odnos postojećeg i potrebnog na relaciji arhivska građa – arhivski prostor predstavljen je u *Tabeli 3*.

10. *Standardi i normativi za arhivsku djelatnost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1991., str. 33-51. Ovdje treba naznačiti da su u „radni prostor“ uračunate kancelarije i radionice, od čega na kancelarijski prostor otpada 1.347,18 m² a na radionički svega 209,7 m². Radionički prostor su imali: Arhiv BiH u Sarajevu, te regionalni arhivi u Doboju, Sarajevu, Travniku i Tuzli, mada osim Arhiva BiH u kojem je bila smještena radionica za mikrofilmovanje, ostale radionice nisu bile adekvatno opremljene, a neke nisu imale ni bilo kakve opreme. U rubrici „ostalo“ iskazan je prostor za komuniciranje (hodnici i stepeništa), te prostor namijenjen sanitarijama i sl. Također je važno naglasiti da se brojčani pokazatelji iz Upitnika (za stanje sa 1991.) razlikuju u odnosu na stanje naznačeno u ovoj tabeli. Najznačajnije su razlike u podacima Arhiva Bosne i Hercegovine, Arhiva u Banjaluci i Sarajevu, o čemu će kasnije biti riječi. Autor se opredjelio za podatke objavljene u *Standardima i normativima*, zbog toga što su oni tada prošli verifikaciju Arhiva BiH i Predsjedništva DAR BiH.

11. O tome više vidi: Azem KOŽAR, *Adaptacija objekta za potrebe Arhiva Tuzla*, „Glasnik arhiva i DAR BiH“, br. 30, str. 47-56.

Tabela 3. Komparativni pregled stanja postojećeg arhivskog prostora i preuzete arhivske građe¹²

Red. broj	ARHIV	UKUPAN ARHIVSKI PROSTOR									UKUPNA KOLIČINA PREUZETE GRAĐE	
		depoi			ostalo			ukupno				
		ima	+	-	ima	+	-	ima	+	-		
1.	Arhiv Bosne i Hercegovine	2.035	-	335	666,36	-	917	2.698,36	-	1.252	7.897	
2.	Arhiv Banja Luka	930,62	-	5	755,66	+	135	1.686,28	130	-	3.117	
3.	Arhiv Bihać	300	-	37	152	-	73	452	-	110	1.122	
4.	Arhiv Doboј	262	-	42	117	-	86	379	-	128	1.012	
5.	Arhiv Foča	400	244	-	67	-	37	467	207	-	521	
6.	Arhiv Mostar	400	-	254	190	-	246	590	-	500	2.180	
7.	Arhiv Sarajevo	2.102	1.468	-	890	467	-	2.992	-	1.935	2.114	
8.	Arhiv Travnik	920	-	106	260	-	424	1.180	-	530	3.420	
9.	Arhiv Tuzla	432,4	61	-	331	84	-	763,4	145	-	1.237	
UKUPNO		broj	7.782,02	1.773	779	3.426,38	686	1.783	11.208,4	482	4.355	22.620
		+/-	+994					-1.097				-3.873

Iz naznačenih podataka je vidljivo da je postojala mogućnost preuzimanja u arhivskim depoima arhivske građe u spremišnom prostoru od 994 m², što se ponajviše odnosi na regionalnom Arhivu u Sarajevu dodijeljen neadaptiran i neuslovan prostor od 1.468 m², što u stvari samo stvara privid, a stvarno stanje je sasvim drugačije. Tako se iz naznačenih podataka vidi da je arhivima za postojeći arhivski fond, prema arhivskim standardima, nedostajalo 4.970 m² arhivskog prostora.

Realno stanje postojećeg i potrebnog arhivskog prostora u tom istom razdoblju izgledalo je sasvim drugačije. Naime, uslijed nedostatka arhivskog prostora za preuzimanje, sazrela arhivska građa se nije mogla preuzimati, već je ostajala u posjedu registratura. Prema istraživanjima iz 1991. godine na preuzimanje je čekalo čak 134.500 m¹ arhivske građe. Istim istraživanjem je utvrđeno da bi arhivi po osnovu adaptacije spremišnog prostora, mogli preuzeti dodatnih 5.000 do 7.000 m¹ građe, a po osnovu nabavke funkcionalne arhivske opreme (ekonom regali i sl.) dodatnih 2.000 do 3.000 m¹ građe, iz čega proizilazi da bi arhivi od 134.500 m¹ nepreuzete arhivske građe mogli preuzeti 7.000 do 10.000 m¹, tj. da na preuzimanje ostaje da čeka čak 125.000 m¹ arhivske građe¹³. Dakle, realni pokazatelji govore o ogromnom raskoraku između: s jedne strane potreba za preuzimanjem arhivske građe iz registratura, i s druge strane nemogućnosti arhiva da te obaveze izvrše, uglavnom iz prostornih razloga.

3. Stanje arhivskog prostora u ratu 1992.–1995.

Ratovanje kao način da se putem oružja riješi neki spor među zaraćenim stranama, ili da se postigne neki cilj (osvajanje tuđeg teritorija, odbrana teritorijalnog integriteta, političke samostalnosti i

12. *Standardi i normativi za arhivsku djelatnost BiH*, p. 108. Komparacija stanja postojećeg prostora i u arhive preuzete arhivske građe data je na osnovu projekcije *Standarda i normativa*, a koja je rezultat aktivne participacije ne samo autora (Vladimira Jerića), već i Predsjedništva Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine.

13. Azem KOŽAR, *Potrebe i mogućnosti arhiva u Bosni i Hercegovini za preuzimanjem arhivske građe od imalaca*, „Glasnik arhiva i DAR BiH“, 1991, br. 31, str. 37-40. Nešto drugačiji podaci naznačeni su u istraživanjima predstavljenim u *Standardima i normativima za arhivsku djelatnost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1991., str. 115-120. Ipak, neki aspekti tog istraživanja su se kasnije potvrdili u praksi. Ovdje se prije svega radi o prilično realno utvrđenoj projekciji godišnjeg preuzimanja građe u arhive (1.500 m¹ godišnje), što je do 2000 godine trebalo da iznosi dodatnih 15.000, tj. cca 37.620 m¹. Naime, kasnija istraživanja su pokazala da je do kraja 2005. godine u bosanskohercegovačkim arhivima preuzeto 44.414 m¹ građe. (Azem KOŽAR, *Arhivski fondovi i zbirke u Bosni i Hercegovini*, In *Prvi kongres arhivista Bosne i Hercegovine, Zbornik radova*, Sarajevo 2006., str. 39-53.

sl.), u prošlosti a i u sadašnjosti, nije moguće uvijek spriječiti diplomatskim putem. Ono što je, pak, međunarodna zajednica nastojala postići na tom planu su pokušaji da se ratovanja svedu na vojne ciljeve, a da se sve drugo, pa i kulturna dobra zaraćenih strana, zaštite kompaktilnim sistemom zaštite: na međunarodnoj i na nacionalnim razinama¹⁴. Međutim, na sadašnjem nivou postojanja i primjene međunarodnog i nacionalnih sistema zaštite to nije moguće provesti u djelo, tj. nije moguće izvršiti ograničenja ratovanja samo na vojne ciljeve. Od brojnih pitanja koja se tiču kršenja međunarodnih i nacionalnih propisa o ratovanju (među kojima je i enormno stradanje civilnog stanovništva koje dostiže i genocidne razmjere), ovdje će u fokusu pažnje ostati pitanje: kako su se i u kojoj mjeri ratna zbivanja odrazila na sigurnost i stanje arhivskih objekata na području Bosne i Hercegovine u ratnoj etapi funkcioniranja arhivske djelatnosti (1992.-1995.).

Arhivska služba (svi arhivi) nastavila je djelatnost u toku rata, sve u skladu sa međunarodnim i nacionalnim propisima, jer je socijalistička Jugoslavija potpisala i ratifikovala međunarodne konvencije i izgradila sopstveni (nacionalni) sistem zaštite kulturnih dobara u ratnim okolnostima: odredbama Ustava SFR Jugoslavije i ustavima socijalističkih republika, zakonskim i podzakonskim aktima.¹⁵ Jedan broj arhiva našao se pod kontrolom legalnih vlasti od 6.4.1992. godine međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine (Arhiv BiH Sarajevo, te regionalni arhivi u Sarajevu, Mostaru, Travniku, Tuzli i Bihaću), a drugi manji dio pod kontrolom srpskih snaga koje nisu priznale disoluciju SFRJ, odnosno osamostaljenje Bosne i Hercegovine (regionalni arhivi u Banjaluci, Doboju i Foči). Osim toga, u toku 1994. godine oformljen je Arhiv Herceg Bosne za teritorij pod kontrolom snaga Hrvatskog vijeća obrane (HVO), a nakon Vašingtonskog sporazuma (marta 1994.), oformljen je i Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine koji je zaživio nakon rata. Na području pod kontrolom srpskih snaga Arhiv Bosanske krajine u Banjaluci preimenovan je 1992. godine u Arhiv Srpske Republike (nakon rata Arhiv Republike Srpske), a arhivi u Doboju i Foči su postali njegove organizacione jedinice (arhivska odjeljenja). Osim toga formirana su i arhivska odjeljenja na Palama, u Trebinju i Bijeljini koja također u toku rata nisu funkcionirala¹⁶. Ove okolnosti imale su bitnog odraza na cjelokupan rad arhivskih ustanova u ratu, pa i na planu sigurnosti i stanja arhivskih objekata i u njima pohranjene arhivske građe i arhivske opreme. Neke od tih podataka donosimo u u slijedećoj tabeli:

14. Najznačajniji akt međunarodnog sistema pravne zaštite kulturnih dobara u ratnim okolnostima je *Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba*, donijeta u Hagu 1954. godine, pa se otuda naziva Haškom konvencijom. Ova konvencija je utvrdila preduzimanje svih mijera zaštite kulturnih dobara, bez obzira na vrstu, vlasništvo i porijeklo. Konvencijom je uređeno pitanje opće i specijalne zaštite. Velika ovlaštenja na primjeni konvencije data su UNESCO-u. Arhivski objekti tretirani su kao skladišta kulturnih dobara koja se obavezno obilježavaju propisanim znacima. Više o tome vidi: Vladimir BRGULJAN, *Međunarodni i nacionalni sistem zaštite kulturnih dobara*, Beograd-Zagreb 1985.; Azem KOŽAR, *Međunarodni i nacionalni sistem zaštite kulturnih dobara u ratnim okolnostima*, In *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli*, Tuzla 1997., str. 13-36.

15. Taj sistem je, međutim, u mnogo čemu bio nedostatan, uglavnom zato što je bio znatno više deklarativan a puno manje primjenjiv, a bio je organiziran, uglavnom, na nivou federalnih jedinica bivše SFRJ. Više o tom vidi: Azem KOŽAR, *Međunarodni i nacionalni sistem zaštite kulturnih dobara*., str. 19-22.

16. Više o radu arhivske službe u ratnim okolnostima vidi u radovima bosanskohercegovačkih arhivista objavljenim u Glasniku arhiva i DAR BiH, br.32, 33 i 34, objavljenim u Sarajevu 1993., 1995. i 1997. godine.

Tabela 4: Stanje arhivskog prostora u ratu (1992. – 1995.)

Red. broj	ARHIV	Da li je objekat Arhiva mijenjao namjenu u toku rata?	U kojem razdoblju je objekat (ili dio objekta) Arhiva bio van svoje namjene?	Da li je u toku rata objekat Arhiva oštećen, kada i koliko?	Da li je u ratu objekat Arhiva adaptiran, saniran?
1.	Arhiv Bosne i Hercegovine	da, na sve četiri lokacije	od 1992. do 1995. dijelovi sva četiri objekta	da, granatiranjem na tri od četiri lokacije, ukupne površine od cca 2.000 m ²	ne
2.	Arhiv Banjaluka	ne	ne	ne	ne
3.	Arhiv Doboj	ne	ne	ne	ne
4.	Arhiv Bihać	ne	ne	da, granatiranjem su oštećeni krov i prozori na oba objekta	da, neophodna sanacija krova i prozora (sredstva osnivača)
5.	Arhiv Sarajevo	ne	ne	da, granatiranjem je oštećen krov objekta	ne
6.	Arhiv Mostar	ne	da, od 1992.-1995. godine, tj. do sanacije	da, objekat je 1992. i 1993. bio teško oštećen od artiljerijskih granata	da, 1995. godine (sredstva Evropske unije)
7.	Arhiv Foča	ne	ne	ne	ne
8.	Arhiv Travnik	ne	ne	da, granatiranjem su izvršena manja oštećenja zidova objekta	ne
9.	Arhiv Tuzla	ne	ne	1993. oštećen je od artiljerijske granate krov, sva stakla na vratima i prozorima na prizemlju i spratu objekta	da, izvršena je hitna sanacija oštećenja (sredstva osnivača)

Kako je u tabeli i naznačeno, svi arhivski objekti koji su se nalazili na području pod kontrolom legalnih vlasti Republike Bosne i Hercegovine su oštećeni granatiranjem. Intenzitet tih oštećenja je različit. Najveća oštećenja zadesila su objekat Arhiva Hercegovine u Mostaru, koji je zbog toga bio izvan upotrebe a interventno je saniran sredstvima Evropske unije. Značajno najveća površina arhivskog prostora oštećena je, a uslijed toga se dijelom našla izvan svoje namjene, na objektima Arhiva Bosne i Hercegovine. Od postojeća četiri objekta od granatiranja su oštećena čak tri objekta (osim objekta od 90 m² u ul. Alipašina 19). Osim toga, jedan dio prostora ovog Arhiva je promijenio namjenu, posebno objekat u ul. Reisa Čauševića br. 6. (zgrada Predsjedništva Bosne i Hercegovine), koji je korišten za smještaj službi Predsjedništva i za potrebe obezbjeđenja objekta i ljudi. Tako se po oba ova

osnova izvan svoje prijeratne namjene našlo oko 2.000 m² prostora Arhiva Bosne i Hercegovine¹⁷. Granatirani su i oštećeni objekti regionalnih arhiva u Sarajevu, Travniku, Tuzli i Bihaću. Objekti u Tuzli i Bihaću su brzo sanirani i privedeni svojoj namjeni, što nije bio slučaj sa ostalim oštećenim arhivskim objektima.

Arhivski objekti na području pod kontrolom srpskih vojnih snaga nisu u toku rata oštećeni ratnim dejstvima i nisu bili van svoje namjene, što je imalo odraza na znatno normalniji rad arhiva, mada je evidentno da je ratno stanje izazvalo poremećaje u radu i ovih arhiva, ali se oni ne tiču oštećenja arhivskog prostora¹⁸.

Na osnovu izvornih podataka o stanju arhivskog prostora u ratu od 1992. do 1995. godine evidentno je značajno smanjenje površine arhivskog prostora, uglavnom iz dva razloga: uslijed oštećenja granatiranjem (veći dio) i uslijed korištenja prostora za ratne potrebe, uglavnom za administrativne potrebe novih organa vlasti. Na taj način je oko 25% prijeratnog arhivskog prostora privremeno promijenilo svoju namjenu.

4. Arhivski prostor u vrijeme poslijeratne tranzicije (1996. – 2011.)

Nakon okončanja rata Dejtonskim mirovnim sporazumom novembra 1995. godine, kojim je utvrđeno novo administrativno ustrojstvo: država Bosna i Hercegovina, dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine (podjeljena na 10 kantona) i Republika Srpska (administrativno jedinstven prostor), započeo je i proces prilagođavanja arhivske mreže na tri nivoa: država, entiteti i kantoni. Arhiv Bosne i Hercegovine je uz sva osporavanja i poteškoće nastavio sa radom kao državni arhiv, nastala su dva entitetska arhiva: Arhiv Srpske Republike je preimenovan u Arhiv Republike Srpske sa sjedištem u Banjaluci (odjeljenjima u Doboju i Foči), i Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine sa sjedištem u Sarajevu, te više kantonalnih arhiva: prijeratni regionalni arhivi u Mostaru, Travniku, Sarajevu, Bihaću i Tuzli preimenovani su u kantonalne, novoosnovani su kantonalni arhivi u Gorazdu i Širokom Brijegu, dok se u fazi formiranja nalaze kantonalni arhivi u Zeničko-dobojskom, Livanjskom i Posavskom kantonu. U formiranju je i Arhiv za područje Brčko Distrikta BiH¹⁹. Uspostavu nove arhivske mreže dijelom su pratile i promjene u sferi arhivskog prostora, i to na način da su novoosnivanjem arhivima osnivači obezbjedili neophodni arhivski prostor, dok su postojeći arhivi, kao uhodane arhivske ustanove, na različite načine uspjele doći do novih arhivskih prostora (objekata), između ostalog i adaptacijom postojećih. Te promjene, tj. pregled dodjele arhivima novih arhivskih prostora u postdejtonskoj fazi razvoja prikazane su u narednoj tabeli.

17. Podaci su naznačeni prema odgovorima arhiva iz anketnog upitnika dostavljenog autoru ovog priloga. Međutim, zbog određenih nepreciznosti nije bilo moguće egzaktno utvrditi sve podatke o oštećenjima objekata Arhiva Bosne i Hercegovine, posebno zbog toga što se u *Tabeli 2* naznačeni podaci i podaci iz Upitnika dijelom razlikuju, ponajviše u površini ukupnog arhivskog prostora. Između ostalog u *Tabeli 2* nije uračunat arhivski prostor u Alipašinoj 19 (90 m²), niti proširenja koja su izvršena u zgradi rektorata Univerziteta u Sarajevu i sl. Međutim, suština naznačenih podataka je validna, pa s toga i nije od bitne važnosti da li je apsolutno tačno naznačena površina oštećenog arhivskog prostora. (Šaban ZAHIROVIĆ, *Prostorni problemi Arhiva Bosne i Hercegovine*, „Građa“, 2009, br. 1, str. 12-18).

18. Podaci Arhiva Republike Srpske iz Banjaluke dostavljeni autoru ovog priloga.

19. Budući Arhiv Brčko Distrikta BiH funkcioniše u okviru Vlade Brčko Distrikta, a pod nazivom „Arhiv Odjeljenje za javni registar, Služba za arhiv“.

Azem KOŽAR: Arhivski objekti na području Bosne i Hercegovine: stanje i perspektive, 141-156

Tabela 5. Stanje arhivskog prostora koji su arhivi dobili na korišćenje u razdoblju od 1. 1. 1996. do 31. 12. 2011.²⁰

Red. broj	ARHIV	Lokacija novodobijenog objekta	Površina u m ²			Stanje upotrijebljivosti	Građevinska namjena	Namjenska adaptacija	
			radni	spremišni	ukupno			površina m ²	utrošeno KM
1.	Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo	Reisa Čauševića 6	100	600	700	djelimično dobro	za Zemaljsku vladu BiH	-	-
2.	Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine Sarajevo	1. Reisa Čauševića 6	65	70	135	dobro	depo - kancelarija	135	42.000
		2. Put života	40	310	350	dobro	depo	-	-
		3. Džemala Bijedića 160	15	-	15	dobro	kancelarija	-	-
		4. Tvornička 3	13	-	13	dobro	kancelarija	-	-
3.	Arhiv Republike Srpske Banja Luka	1. Objekat odjeljenja u Zvorniku	17,50	22,75	50	dobro	-	-	-
		2. Objekat odjeljenja u Trebinju	35,40	135,90	264	dobro	-	264	18.000
		3. Objekat odjeljenja u Sokolcu	20	150	170	dobro	-	170	14.500
4.	Arhiv u Bihaću	Objekat u bivšoj vojnoj kasarni Orljani (Bihać)	20	1.800	1.820	djelimično	vojno skladište	1.220 nije adaptirano 600	25.000
5.	Arhiv u Sarajevu	Alipašina 19.	100	300	430	dobro	Radnički univ. „Đuro Đaković“	430	50.000
6.	Arhiv u Mostaru		-	66	66	loše	podrumski prostor	66	-
7.	Arhiv u Travniku	1. Lukačka bb	120	-	120	dobro	privremeni poslovni prostor	120	70.000
		2. Lukačka bb	-	560	560	dobro	novoizgrađ. prva faza objekta	-	-

20. Podaci iz upitnika arhiva dostavljeni autoru. U upitniku Arhiva Bosne i Hercegovine se ne navodi ukupna površina dobijenog prostora, ali se iz Odluke o dodjeli tog prostora koji je pripadao Upravi za geodetske i imovinsko-pravne poslove Bosne i Hercegovine („Sl. glasnik BiH“, br.71/2011) može saznati da jedan dio tog prostora iznosi oko 387 m², dok veličina ostalog dijela nije u Odluci naznačena, tako da je ukupna površina od 700 m² orijentaciona.

Azem KOŽAR: Arhivski objekti na području Bosne i Hercegovine: stanje i perspektive, 141-156

8.	Arhiv u Tuzli	Dva objekta u naselju Dubrave, kod Tuzle	-	620	620	dobro	bivša kasarna	630	-
9.	Arhiv u Goraždu	1. Trg branilaca	-	153	153	dobro	-	-	-
		2. Višegradska 2a	-	520	520	dobro	u adaptaciji	-	-
10.	Arhiv u Širokom Brijegu	Obilaznica bb	133	65	238	dobro	suteren	-	-
11.	Služba za arhiv Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine	Trg pravde 107	72,55	671,63	744,18	dobro	namjenska izgradnja za Arhiv	-	-
UKUPNO			751,45	4.772,65	5.524,1	-	-	3.025	219.500

Iz tabele je vidljivo da se u razdoblju od 1996. godine stanje arhivskog prostora mijenjalo iz tri osnovna uzroka:

- uslijed osnivanja novih arhiva, ili arhivskih odjeljenja postojećih arhiva,
- dodjelom postojećim arhivima novog arhivskog prostora ili zamjenskog arhivskog prostora (nove lokacije),
- izgradnjom novog arhivskog prostora.

Novoosnovani su sljedeći arhivi: Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine Sarajevo, tri arhivska odjeljenja Arhiva Republike Srpske Banjaluka (prije rata regionalni Arhiv Bosanske krajine) – u Trebinju, Sokolcu i Zvorniku, potom kantonalni arhivi u Goraždu i Širokom Brijegu, te Arhiv (u osnivanju) Brčko Distrikta BiH. Po ovom osnovu su arhivi dobili 2.652,18 m² prostora.

Nekim postojećim (prijeratnim) arhivima je dodijeljen novi arhivski prostor: Arhiv BiH Sarajevo, te kantonalni arhivi u Bihaću, Mostaru i Tuzli. Ukupna površina tog prostora iznosi 3.206 m². Kantonalni arhiv u Sarajevu je dobio dio zamjenskog prostora (sa lokacije Koturova 3 od oko 1.500 m² na lokaciju Alipašina 19 od 430 m²). Kantonalni arhiv u Travniku je također morao mijenjati lokaciju, tj. povući se iz prijeratnog prostora. Dodijeljen mu je trošni zamjenski objekat od 120 m² i započeta izgradnja novog objekta.

Na početku 21. stoljeća, napokon, započela je i izgradnja novih namjenskih arhivskih objekata. Radi se o objektima za Kantonalni arhiv u Travniku, koji je neka vrsta kompenzacije za napuštene objekte, ukupne površine od 1.180 m² (opremljen je dio objekta za spremište od 560 m²), te o objektu za Arhiv Brčko Distrikta BiH, koji je samo dijelom zauzeo Arhiv (744,18 m²), dok je u preostali veći dio smještena Biblioteka²¹.

Ukupno uzevši arhivi su dobili 5.524,10 m² arhivskog prostora, od čega je 751,45 m² radni a 4.772,65 m² spremišni prostor. Adaptaciju i izgradnju naznačenih arhivskih prostora su finansirali uglavnom osnivači, i ona prema iskazanom iznosi 219.500 KM (cca 107.000 E), mada je u stvarnom iznosu znatno veća, o čemu arhivi nisu imali potpuna saznanja jer se sav taj posao odvijao preko osnivača (projekti, gradnja, finansiranje).

Što se tiče adaptacija arhivskog prostora koji su arhivi posjedovali (koristili) prije rata, treba naznačiti da su i one vršene donacijama, uglavnom inostranim. Najznačajnije adaptacije su vršene na arhivskom prostoru Arhiva Bosne i Hercegovine Sarajevo. Na objektima u dvije lokacije (R. Čauševića 6 i Jadranska bb) adaptirano je ukupno 1.120 m² prostora u vrijednosti od 220.450 KM (cca 110.000

21. O izgradnji namjenskog objekta za Arhiv u Brčkom više vidi: Azem KOŽAR - Anđelko TERZIĆ, *Izgradnja namjenskog objekta za Arhiv Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine*, „Arhivska praksa“, 2002, broj 5, str. 176-182.

Azem KOŽAR: Arhivski objekti na području Bosne i Hercegovine: stanje i perspektive, 141-156

E), dok za adaptaciju prostora od 1.200 m² na trećoj lokaciji (Trg Bosne i Hercegovine) u upitniku nije naznačen iznos utrošenih sredstava. Međutim, adaptacija oko 2.320 m² prostora je od velikog značaja za poboljšanje radnih i smještajnih uvjeta rada Arhiva. Time je na neki način, bar djelimično, kompenzirana uzurpacija prostora koji je ovaj arhiv koristio u zgradi Predsjedništva BiH²².

Dakle, na planu arhivskog prostora u tekućoj fazi razvoja arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine, dogodile su se značajne promjene. Arhivi su gubili i dobijali prostore, a započele su i gradnje novih arhivskih objekata, po prvi put u historiji Bosne i Hercegovine. Aktuelno stanje radnog i spremišnog prostora donosimo u sljedećoj tabeli.

Tabela 6. Stanje postojećeg arhivskog prostora (31. 12. 2011.) u arhivima Bosne i Hercegovine

Red. broj	ARHIV	Postojeći arhivski prostor u m ²		
		radni	spremišni	svoga
1.	Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo	220	4.125	4.345
2.	Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo	133	380	513
3.	Arhiv Republike Srpske, Banja Luka sa odjeljenjima u Doboju, Foči, Trebinju, Sokolcu i Zvorniku	948,30	1.903,80	2.852,10
4.	Historijski arhiv Sarajevo	500	1.430	1.930
5.	Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona u Mostaru	160	496	656
6.	Arhiv Srednje-bosanskog kantona u Travniku	120	560	680
7.	Arhiv Unsko-sanskog kantona u Bihaću	52	1.328	1.380
8.	Arhiv Tuzlanskog kantona u Tuzli	165	1.052,4	1.217,4
9.	Arhiv Bosansko-podrinjskog kantona u Goraždu	-	673	673
10.	Arhiv županije Zapadno-hercegovačke u Širokom Brijegu	133	65	238
11.	Služba za arhiv Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine	72,55	671,63	744,18
UKUPNO		2.503,85	12.684,83	15.188,68

22. Podaci uzeti iz upitnika koji su arhivi dostavili autoru. Arhiv BiH i Arhiv Republike Srpske dobili su donaciju od Vlade Japana za adaptaciju prostora i nabavku opreme laboratorija za konzervaciju i restauraciju. Za opremu laboratorija u Arhivu RS Banjaluka utrošeno je 25.000 KM.

Kako se iz *Tabele 6* vidi arhivi na području Bosne i Hercegovine raspolažu (31. 12. 2011.) ukupno sa 15. 188,68 m² prostora, od čega je 2.503,85 m² radni a 12.684,83 spremišni prostor. U komparaciji sa stanjem prije rata (*Tabela 2*), tj. na kraju prve faze u razvoju arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine, to je povećanje za 3.980,64 m². Međutim, to stanje, kako je naznačeno u *Tabeli 3* ne zadovoljava potrebe arhiva niti sa krajem 1991. godine (nedostajalo je 4.970 m² prostora za preuzimanje sazrele arhivske građe). Osim toga arhivski prostor je najvećim dijelom u starim i dotrajanim objektima, građenim u 19. ili u prvoj polovini 20. stoljeća (neki objekti Arhiva BiH, glavni objekat Arhiva RS, objekat Arhiva u Mostaru, itd). Pretežno se radi o nenamjenskim objektima pa i o nenamjenskim adaptacijama objekata. Lokacijska strana većine prijeratnih arhivskih objekata zadovoljava, mada posebne teškoće stvara rad arhiva na više lokacija. Većina, pak, novodobijenih arhivskih objekata je lokacijski nepogodna, jer je udaljena od centra grada, od središnje zgrade arhiva, nije komunikacijski pristupačna, te, što je posebno zabrinjavajuće, nalazi se u kasarnama koje jesu ili mogu biti važni vojni ciljevi u ratnim okolnostima, a što je suprotno arhivskim standardima i Haškoj konvenciji. Neki arhivski prostori su arhivima dodijeljeni na određeno vrijeme. Posebno je nezadovoljavajuće pitanje funkcionalnosti arhivskog prostora, te pitanje adekvatne opremljenosti i iskorištenosti arhivskog prostora. Sve to povećava raskorak između postojećeg i potrebnog na ovom planu.

5. Perspektive

Kod naznačenog veoma nezadovoljavajućeg stanja arhivskog prostora, postavlja se logično pitanje: kako arhivi i društvo u cjelini, shvataju težinu i značaj ovog problema, te kako ga, da li ga i u kojem vremenskom razdoblju, planiraju rješavati? Istraživanja pokazuju da ne postoji konkretna i jasna vizija rješavanja ovog pitanja, čak ni među većinom profesionalnih arhivskih ustanova, a da se i ne govori o nekoj dugoročnoj društvenoj viziji. Prema podacima iz anketnog upitnika promišljanja arhiva izgledaju ovako:

Tabela 7. Stanje potrebnog arhivskog prostora u arhivima Bosne i Hercegovine

Red. broj	ARHIV	Postojeći arhivski prostor u m ²		
		radni	spremišni	svega
1.	Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo	300	2.000	2.300
2.	Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo	-	350	350
3.	Arhiv Republike Srpske, Banja Luka	200	2.000	2.200
4.	Historijski arhiv Sarajevo	-	600	600
5.	Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona u Mostaru	100	500	600
6.	Arhiv Srednje-bosanskog kantona u Travniku	560	620	1.180
7.	Arhiv Unsko-sanskog kantona u Bihaću	40	1.000	1.040
8.	Arhiv Tuzlanskog kantona u Tuzli	200	1.000	1.200
9.	Arhiv Bosansko-podrinjskog kantona u Goraždu	400	827	1.227
10.	Arhiv županije Zapadno-hercegovačke u Širokom Brijegu	-	140	140
11.	Služba za arhiv Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine	-	-	-
UKUPNO		1.800	9.037	10.837

Naznačene brojčana predviđanja su, uglavnom kao aproksimativna, iskazali arhivi pod rednim brojevima 1, 2, 4, 6, 7, 8, 9 i 10, dok arhivi pod rednim brojevima 3,5 i 11 nisu, svaki iz svojih razloga, iskazali brojčane pokazatelje za potrebnim arhivskim prostorom. Ove konstatacije traže i dodatna objašnjenja.

Naime, stajališta svakoga arhiva o potrebnom (nedostajućem) arhivskom prostoru su unekoliko osobena. Arhiv Bosne i Hercegovine posjeduje projekat izgradnje namjenskog arhivskog objekta iz 1979. godine i nastoji ga aktualizirati. Međutim, strahujući da je to neostvarivo, aplicirao je za prostor u bivšoj kasarni, u kojoj su dijelovi prostora već dodijeljeni Biblioteci, Orientalnom institutu, nekim fakultetima Univerziteta i dr. Površinu traženog prostora je Arhiv iskazao okvirno, jer bi ona mogla biti i znatno veća ukoliko se ne realiziraju zahtjevi za povrat uzurpiranog arhivskog prostora u zgradi Predsjedništva BiH (Ul. R.Čauševića 6). Uslijed svih društvenih promjena, koje zahtijevaju funkcionalan državni arhiv, ulaganja u prostor su neminovna, jer je arhivska građa državnog ranga u svim zemljama svijeta prioritetan zadatak, što se treba, i mora, dogoditi i u Bosni i Hercegovini²³.

Arhiv Federacije BiH, kao mlada arhivska ustanova, iskazao je ambicije da preuzme nekoliko fondova federalnih organa, ukupne količine 1050 m¹. što se može smjestiti u 350 m² prostora (u 1 m² prostora se može smjestiti cca 3 m¹ građe). Sredstva za te namjene (za iznajmljivanje prostora) se očekuju od osnivača²⁴.

Historijski arhiv Sarajevo planira adaptaciju ranije dodijeljenog ali još uvijek neadaptiranog prostora (u Ul. Čardordžina 90) u veličini od 600 m². Sredstva se planiraju ostvariti od osnivača i od donatora. Ovaj arhiv ne očekuje „dodatne objekte ili prostore na raspolaganje“²⁵.

Arhiv Srednje-bosanskog kantona planira u što kraćem roku sredstvima osnivača završiti drugu fazu izgradnje objekta površine 620 m², što sa postojećom izgrađenom prvom fazom od 560 m² i 120 m² uz novoizgrađeni objekat dodijeljenog prostora iznosi 1.180 m², što se smatra optimalnim rješenjem. Jasnu viziju, u osnovi veoma skromnu, iskazali su i kantonalni arhivi u Bihaću (1.040 m²), Tuzli (1.200 m²), Goraždu (1.227 m²) i Širokom Brijegu (svega 140 m²). Očigledno je da su ovi arhivi pozivali više od realnih mogućnosti društva nego od svojih stvarnih potreba za arhivskim prostorom²⁶.

Kako je već naznačeno Arhiv RS u Banjaluci, Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona i Arhiv Brčko Distrikta BiH nisu u upitniku iskazali svoje potrebe i očekivanja za arhivskim prostorom. Arhiv Distrikta smatra da je novi objekat funkcionalan i da u cjelosti zadovoljava potrebe ove vrste, što, međutim, dugoročno gledano nije realna procjena. Arhiv u Mostaru se očito nije ozbiljno bavio ovim pitanjima, što može negativno uticati na dalji razvoj ove ustanove. Arhiv RS-a, pak, u svom odgovoru na anketni upitnik navodi: „Mišljenja smo da je nerealno iskazivati potrebe za arhivskim prostorom. Ne postoje ni približne stručne procjene o količini građe za koju su se stekli zakonski uslovi za preuzimanje. Primjera radi, samo na području nadležnosti Okružnog privrednog suda u Banjaluci okončano je preko 500 stečajnih i likvidacionih postupaka“²⁷.

Mišljenja smo da je realno planiranje potreba za arhivskim prostorom zaista nemoguće, s obzirom da o tome odlučuju osnivači arhiva i drugi centri moći, te da je to pitanje suštinski vezano sa stanjem kulturne tradicije svake sredine, ali se ne možemo pomiriti sa konstatacijom da arhivi nemaju bar približne stručne procjene o količini arhivske građe u posjedu registratura koju u skladu sa zakonskim odredbama treba preuzimati u arhive, te da na toj procjeni ne prave zahtjeve osnivaču za obezbjeđenjem arhivskog prostora. Dakle, arhivi moraju tragati za rješenjima, nuditi činjenice osnivačima i donatorima, pa makar oni trajno zatvarali oči pred njima. Treba očekivati da to uradi i Arhiv RS-a i svaki drugi arhiv na području Bosne i Hercegovine²⁸.

23. Podaci iz upitnika dostavljeni autoru.; Šaban ZAHIROVIĆ, *Prostorni problemi Arhiva BiH*, str. 12-23. U ovom radu autor je dao Projekciju potreba za zgradom Arhiva Bosne i Hercegovine, u kojoj je dao alternative od 4.350 m² prostora za 40 uposlenih i 5.320 m² za 50 uposlenih.

24. Podaci iz upitnika dostavljeni autoru.

25. Podaci iz upitnika dostavljeni autoru.

26. Podaci iz upitnika arhiva iz Bihaća, Tuzle, Goražda i Širokog Brijega.

27. Podaci iz upitnika arhiva iz Banjaluke, Mostara i Brčkog.

28. U *Tabeli 7* iskazane potrebe za Arhiv RS-a su aproksimativne procjene autora, koje su date iz razloga što približnijeg određenja potreba za arhivskim prostorom na nivou Bosne i Hercegovine.

Iskazanim potraživanjima postojećih arhiva za 10.837 m² arhivskog prostora, treba dodati i potrebe tri kantonalna arhiva u osnivanju: u Zenici, Livnu i Orašju. Ako se uzme aproksimativna procjena od 1.000 m² po jednom arhivu, onda ukupna potraživanja za arhivskim prostorom iznose 13.837 m², što je približno količini postojećeg prostora. Ako je iole vjerovati naznačenim istraživanjima o količini nepreuzete arhivske građe iz registratura (starije od 30 godina), onda je sasvim izvjesno da su iskazane potrebe arhiva za potrebnim arhivskim prostorom veoma skromne i otuda nerealne.

Što se tiče shvatanja i stajališta bosanskohercegovačkog društva o mjestu i ulozi arhivske djelatnosti, pa otuda i potreba za novim arhivskim prostorom, treba reći da ista nisu nimalo optimistična. Naime, Bosna i Hercegovina je 2008. godine donijela strategiju dugoročne kulturne politike²⁹. Međutim, i pored ogromnog značaja koji ima donošenje *Strategije* za ukupan kulturni pa i arhivistički aspekt razvoja Bosne i Hercegovine, u njoj nije u potrebnoj mjeri prepoznat značaj pokretnog kulturnog naslijeđa, pa ni arhivske građe, što se može negativno odraziti na utvrđivanje konkretnih prioriteta kulturnog razvoja, a time i na tempo razvoja arhivske djelatnosti u cjelini³⁰.

6. Zaključak

Arhivski prostor je temeljni faktor rada i postojanja svakog arhiva i arhivske djelatnosti svake zemlje. Shvatanje te potrebe je u tijesnoj vezi sa ekonomskim stanjem svake zemlje i njenom kulturom, posebno arhivskom, tradicijom, koja svakako obuhvata i nivo razvijenosti arhivske djelatnosti u cjelini. U razvijenom dijelu svijeta je to poodavno prepoznato, u zemljama u razvoju, pak, je ovo pitanje različito tretirano: od gotovo potpunog ignoriranja pa do konkretnog nastojanja da se arhivima osigura potrebni arhivski prostor i omogućiti ostvarenje njihove funkcije.

Bosna i Hercegovina posjeduje vrijedna i raznovrsna kulturna dobra, među kojima i vrijednu, u svjetskim razmjerama značajnu, arhivsku građu. Međutim, splet historijskih okolnosti je uzrokovao sporo uobličavanje, profiliranje i izgradnju adekvatnog društvenog shvatanja kulture uopće, pa i arhiva kao važnih kulturnih središta. Kao zemlja u tranziciji Bosna i Hercegovina je uspjela utvrditi strategiju razvoja svoje kulturne politike tek 2008. godine, u kojoj, međutim, arhivima i arhivskoj djelatnosti nije dato odgovarajuće mjesto i značaj.

Arhivska djelatnost Bosne i Hercegovine je institucionalizirana tek nakon Drugog svjetskog rata. U svojoj prvoj (početnoj) fazi postojanja, imala je postepen i uglavnom uspješan proces razvoja. Između ostalog, arhivi su raspolagali sa 11.208 m² arhivskog prostora u kojem je bilo smješteno 22.620 m¹ arhivske građe. Međutim, četvorogodišnja ratna kataklizma, imala je negativan odraz na sve društvene tokove, pa i na arhivsku djelatnost. Uslijed granatiranja i oštećenja arhivskih objekata različite vrste, te uzurpacije arhivskog prostora za druge potrebe, arhivi su u ratu izgubili oko 25% arhivskog prostora. Veći dio toga prostora je nakon sanacije vraćen arhivima na korišćenje (primjer Arhiva Hercegovine u Mostaru i dr.). Međutim, jedan manji dio je do kraja rata (i dalje) ostao van posjeda arhiva (primjer Arhiva BiH Sarajevo i dr.).

U svojoj tekućoj (poratnoj) fazi razvoja (od početka 1996.) arhivska djelatnost Bosne i Hercegovine je imala značajne promjene, koje su prije svega u vezi sa administrativnim promjenama, tako da arhivsku mrežu čini: 1 državni arhiv, 2 entitetska arhiva, 10 kantonalnih (od kojih su 3 u osnivanju) i Arhiv Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Ipak, nasuprot svim poteškoćama, razvoj arhivske djelatnosti je išao uzlaznom linijom, što se između ostaloga može mjeriti i povećanjem arhivskoga prostora. Na kraju 2011. godine arhivi su raspolagali sa 15.188,68 m² arhivskog prostora, što je u odnosu na stanje iz 1991. godine, povećanje za 3.980,64 m². Po prvi put su izgrađena dva namjenska arhivska objekta (u Travniku i Brčkom). To, međutim, ne zadovoljava potrebe arhiva za arhivskim prostorom kao važnim uvjetom za unapređenje svoje funkcije u društvu. Postojeći arhivski prostor je nedostatan sa aspekta površine, lokacijske pogodnosti, građevinskih osobenosti, funkcionalnosti i opremljenosti. Posebno je od značaja pitanje što arhivi (osim rijetkih izuzetaka) nisu vlasnici, već samo korisnici toga prostora.

Arhivi na različite načine nastoje da poboljšaju stanje arhivskoga prostora, najčešće zahtjevima

29. *Strategija kulturne politike Bosne i Hercegovine* objavljena je u „Službenom glasniku Bosne i Hercegovine“, broj 93 od 18.11.2008.

30. Azem KOŽAR, *Mjesto i uloga arhivske djelatnosti u okvirima nove kulturne politike Bosne i Hercegovine*, „Glasnik arhiva i AU BiH“, 2009, br. 30, str. 126-137.

osnivačima za dodjelom na korišćenje potrebnog prostora (adaptacije objekata i sl.), ali i sve više za izgradnjom novih namjenskih arhivskih objekata, tako da arhivi trenutno od osnivača potražuju cca 13.837 m² prostora. Međutim, perspektive na ovom planu nisu optimistične, ponajviše zbog toga što arhivska djelatnost u *Strategiji kulturnog razvoja Bosne i Hercegovine*, nije prepoznata na odgovarajući način. Zbog svega toga realno je očekivati određena poboljšanja, ali ne i zadovoljenje optimalnih potreba, bar u razdoblju od nekoliko narednih godina, za arhivskim prostorom u arhivima Bosne i Hercegovine.

SUMMARY

Archival space is a fundamental factor of the existence of every archives and archival activities in each country. Understanding these needs is closely related to the economic situation of each country and its culture, especially archival and historical, that certainly includes the level of development activity in the whole archival science. The developed world has long since recognized that, in developing countries, however, this issue is treated differently: there is almost complete ignorance to the particular efforts to ensure the necessary archival space and enable the fulfillment of their functions. Bosnia and Herzegovina has a valuable and diverse cultural heritage, including a valuable, important in the global scale, archival materials. However, a combination of historical circumstances has caused the slow shaping, profiling, and build an adequate understanding of the social culture in general, and archives as an important cultural center. As a country in transition, Bosnia and Herzegovina has managed to establish a strategy to develop its cultural policy only 2008., in which, however, archives and archival activities has not been given proper place and importance. Archival service of Bosnia and Herzegovina institutionalized after World War II. In his first (initial) stage of existence has had a gradual and largely successful process of development. Among other things, the archives are disposed of 11.208 m² of space in which the archive was located 22.620 m of archival material. However, four years of war cataclysm had a negative reflection on all social trends, including the archival activities. Because of the shelling and damage to various types of archival facilities, land acquisition and archival space for other purposes, archives lost in the war about 25% of archival space. Much of this area after rehabilitation returned to the use of archives (e.g. Archive of Herzegovina in Mostar, etc.). However, a small part, by the end of the war (still) remained outside the estate archives (eg Archive of Sarajevo, Bosnia, etc.). In its current (postwar) development phase (from early 1996) archival service of Bosnia and Herzegovina has had significant changes, which are primarily related to administrative changes, so does the network archive: 1 National Archive, Archives 2 entity, cantonal 10 (3 of them are in the foundation) and the Archives of the Brcko District of Bosnia and Herzegovina. Yet, against all difficulties, the development of archival activity is going upward, which among other things can be measured and the increase archival space at the end of 2011. The archives were disposed of 15.188,68 m² archival space, as compared to the state in 1991., an increase of 3.980,64 m². For the first time they have built two commercial archival object (in Travnik and Brcko). This, however, does not meet the needs of archives for archival space as an important condition for improving its function in society. The current archive space is insufficient from the point area, location advantages, construction features, functionality and equipment. It is especially important as the archives of the question (except for rare exceptions) do not own, but only users of that space. Archives in different ways trying to improve the state of archival space, often the founders of the requirements for granting the use of the space (adaptation of facilities, etc.), but also increasingly for the construction of new archive purpose buildings, so the archives are currently claimed by the founders of approximately 13.837 m² of space. However, prospects in this area are not optimistic, largely because archival activities in the cultural development of the Strategy of Bosnia and Herzegovina, is not recognized properly. Therefore it is realistic to expect some improvements, but also to meet the optimal needs, at least in a period of several years, for the archival space in the archives of Bosnia and Herzegovina.

Original scientific article

Submitting date: 06.04.2012

Acceptance date: 30.06.2012